

TÜRKİYE-AZERBAIJAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ: "TEK MİLLET-İKİ DEVLET"

HEYDAR ALIYEV PERIOD IN TURKEY-AZERBAIJAN DIPLOMATIC RELATIONSHIPS: "ONE NATION-TWO STATES"

ПЕРИОД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ТУРЕЦКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ: "ОДНА НАЦИЯ – ДВА ГОСУДАРСТВА"

F. Rezzan ÜNALP*

ÖZ

Azerbaycan bulunduğu coğrafya, sahip olduğu petrol kaynakları dolayısıyla bölgesel ve Batılı güçlerin dikkatlerini üzerinde toplayan bir ülke olmuştur. Bu durum Türkiye Azerbaycan ilişkileri üzerinde de bir etkiye sahiptir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılı sonunda dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da ortaya çıkan üç devletten -Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan-biri olan Azerbaycan, bağımsızlık sonrası hem kendi içinde ve hem de dışarıya karşı birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere Ermenistan ile yaşadığı gerginlik ve savaş hali, İran ve Rusya gibi bölgesel güçlere karşı kendini savunma ve bağımsızlığını koruma çabası, yeni ekonomi sistemine geçiş sürecinin getirdiği büyük sıkıntılar ve darboğaz, bağımsızlığını henüz yeni kazanmış ülkenin şartlarını ağırlaştırmış, istikrarsız ortam devletin güvenliğini olumsuz yönde tehlikeye sokmuştur.

Bu makalede, Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı dönemi (1993-2003) Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkileri ele alınmıştır. Bu 10 yıllık süreçte Aliyev'in devlet idaresi ve takip ettiği politikalar ile bu politikaların Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin seyrini belirleyen, kurulan ortaklığın derinleşmesine etki eden yönleri incelenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri "Tek Millet-İki Devlet" anlayışı ile stratejik ortaklığa taşıyan Haydar Aliyev ile dönemin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel arasındaki dostane ilişkilerin bölgesel istikrarın sağlanmasındaki rolü değerlendirilmiştir. Bu kapsamda durum ve değerlendirme yöntemi esas alınarak kaleme alınmış olan makalede; Haydar Aliyev'in ülkesinin milli menfaatlerini gözeten, güçlü, dengeli bir devlet adamı olduğuna dikkat çekilmiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin günümüze kadar dostluk ve güçlü bir stratejik ortaklık çerçevesinde gelmesinin arkasında gerek Aliyev'in ve gerekse Demirel'in yapıcı kararları ve samimi dostluk ilişkileri olduğuna vurgu yapılmıştır. 2023'ün

* **ORCID:** [0000-0003-1728-046X](https://orcid.org/0000-0003-1728-046X), Doç. Dr. Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, rezzan.unalp@ufuk.edu.tr, rezzanunalp@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: ÜNALP, F. R. (2023). TÜRKİYE-AZERBAIJAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ: "TEK MİLLET-İKİ DEVLET". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 184-195. DOI: [10.17498/kdeniz.1369768](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1369768)

ölümünün 20.yılı olması dolayısıyla; Türkiye-Azerbaycan arasındaki kadim dostluğun en seçkin temsilcisi olan Heydar Aliyev'i bir kez daha hatırlatmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Heydar Aliyev, Süleyman Demirel, Diplomasi.

ABSTRACT

Azerbaijan has become a country that is attracting the attention of regional and Western powers with its geographical position and oil resources, which also has significant effects on Türkiye-Azerbaijan relationships. As one of the three states that emerged in the Caucasus - *Azerbaijan, Armenia and Georgia* - after the collapse of the Soviet Union at the end of 1991, Azerbaijan has faced many problems both in the country and in the international arena after its independence. The tension and state of war with Armenia, especially the Nagorno-Karabakh issue, the effort to defend its country and maintain its independence against regional powers such as Iran and Russia, great difficulties and bottleneck caused by the transition to the new economic system, aggravated the conditions of the country that had just against its independence, and the unstable environment made the state face negative and dangerous security issues.

Turkey-Azerbaijan diplomatic relationships during Heydar Aliyev's Presidency (1993-2003) are discussed in this article. Aliyev's state administration and the policies he followed during this 10-year period, as well as the aspects of these policies that determined the course of Turkey-Azerbaijan relationships and affected the deepening of the established partnership, were also discussed. The role of the friendly relationships between Heydar Aliyev, who brought the relationships between the two countries to a strategic partnership level with the "One Nation-Two States" approach, and the then-President of the Republic of Turkey, Süleyman Demirel, in ensuring regional stability was also evaluated. In this context, it is pointed out in the article, which has been written based on the situation and evaluation method, that Heydar Aliyev was a strong, balanced statesman who took care of the national interests of his country, and the reasons why the relationships between the two countries have survived to the present day within the framework of friendship and a strong strategic partnership thanks to Aliyev and Demirel's constructive decisions and sincere friendly relationships were emphasized. Since the 20th anniversary of his death was in 2023, it was aimed to remind once again of Heydar Aliyev, who was the most distinguished representative of the ancient friendship between Turkey and Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Heydar Aliyev, Süleyman Demirel, Diplomacy.

АННОТАЦИЯ

Азербайджан стал страной, которая привлекла внимание региональных и западных держав благодаря своему географическому положению и нефтяным ресурсам. Эта ситуация также оказывает влияние на турецко-азербайджанские отношения. После распада Советского Союза в конце 1991 года Азербайджан, один из трех государств, возникших на Кавказе вместе с Грузией и Арменией и обретения независимости, столкнулся со многими проблемами как внутри себя, так и извне. Напряженность и состояние войны с Арменией, особенно проблема Нагорного Карабаха, попытки защитить себя и сохранить свою независимость от региональных держав, таких как Иран и Россия, большие трудности и проблемы, вызванные переходом к новой экономической системе, усугубило положение страны, а нестабильная обстановка поставила под угрозу её безопасность.

В данной статье обсуждаются дипломатические отношения Турции и Азербайджана в период президентства Гейдара Алиева (1993-2003 гг.), был рассмотрен 10-летний период государственного управление Алиева и проводимая им политика, а также

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

аспекты этой политики, определявшие ход турецко-азербайджанских отношений и влиявшие на углубление установившегося партнерства. Наряду с этим, оценивается роль дружественных отношений между Гейдаром Алиевым, доведшим отношения между двумя странами до стратегического партнерства на основе подхода “Одна нация – два государства”, и тогдашним президентом Турецкой Республики Сулейманом Демирелем для обеспечения региональной стабильности. В этом контексте, в нижеследующей статье, указывается на сильные стороны Гейдара Алиева, как взвешенного государственного деятеля, защищающего национальные интересы своей страны, и на поводы, по которой отношения между двумя странами стали наиболее близкими. Алиеву и Демирелю и по сей день, в рамках дружбы и прочного стратегического партнерства, приписывают конструктивные решения и искренние дружеские отношения между двумя государствами.

Ключевые слова: Азербайджан, Турция, Гейдар Алиев, Сулейман Демирель, дипломатия.

1. Giriş

“Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi de bizim kederimizdir.”
Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu ve İlk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal
(ATATÜRK)
14 Ekim 1921-Ankara

“Hatırasını hiçbir zaman unutamayacağım değerli dostum ve aziz kardeşim Aliyev, devleti yönetme sanatına sahip, anadan doğma liderdi. Azerbaycan için doğmuştu. Azerbaycan'da sevildiği kadar Türkiye'de de seviliyordu. Kendisini rahmetle anıyoruz.”

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel
11 Aralık 2020-Ankara

Azerbaycan bağımsızlığına Birinci Dünya Harbi'nin sonuna doğru Türk Ordusu'nun Azerbaycan topraklarını işgalden kurtarmasıyla kavuşmuş ve 28 Mayıs 1918'de bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı uzun süreli olmamış, yaklaşık bir yıllık bir özgürlükten sonra 27 Nisan 1920'de yeniden Sovyet işgaline uğramıştır (Ünalp, 2017: 287).

Sovyet Rusya, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulduğunu ilan ederken bugünü, “*Aprel İhtilali*” (*Nisan Devrimi*) olarak anma töreni programları içine almıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi 70 yıl boyunca Sovyet rejimi altında kalmıştır. 1991 yılında SSCB'nin çökmesi ve dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmişler ve böylece Kafkasya'da üç yeni devlet olarak ortaya çıkmıştır (Göl, 2016: 165).

Azerbaycan üzerindeki Rus hegemonyası, 1991 yılının 18 Ekim günü Bakü'den ilan edilen bağımsızlık bildirisini ile sona ermiş, SSCB'nin 26 Aralık 1991'de resmen feshedilmesiyle Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak uluslararası sahadaki yerini almıştır. Bu devrede Türkiye, 9 Kasım 1991 tarihli hükümet kararıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur (Kelkitli, 2017: 73).

Bununla birlikte bölgedeki değişen dengeler, beraberinde *Güney Kafkasya'yı* yeni enerji hesaplarının ve etnik çatışmaların yaşanacağı bir bölge haline getirmiş; etnik çatışmalar bölgeyi riskli kılsa da, Hazar çevresindeki petrol ve doğalgaz kaynakları büyük bir cazibe merkezi olarak küresel güçlerin yakın takibine girmiştir. Gelişmeleri dikkatle yakından takip eden Türkiye ise bu süreçte *Güney Kafkasya'yı*, Türkistan'ı içine alan geniş

Türk dünyası coğrafyasına açılan bir kapı olarak değerlendirmiştir. Nitekim dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel 27 Nisan-4 Mayıs 1992 tarihleri arasında kalabalık bir heyetle Özbekistan-Kırgızistan- Kazakistan-Tacikistan-Türkmenistan ve Azerbaycan'a resmi ziyarete bulunmuştur (Cumhuriyet Arşivi,1992: Kutu: 714-Gömlek: 312-Sıra: 10). Bu eksende Türkiye özellikle Azerbaycan ile yürütülecek ilişkilere büyük hassasiyet göstermiştir. Tarihten gelen ortak bağlar iki ülkenin stratejik birlikteliğini mümkün kılarken; Azerbaycan'ın gelişimine önemli destek sağlayan Türkiye, aynı zamanda buradan gelen petrol ve doğalgazın hem Türkiye'nin hem de Batılı ülkelerin enerji ihtiyacının karşılanmasında etkin rol oynamıştır (Ünal, 2019: 556; Timor, 2000: 213-236).

2. Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sadece bölgesel değil, genel dünya düzeninde bir değişime sebep olmuştur. Bölgesel ölçekte Dağlık Karabağ bölgesi bir anda savaş rüzgârlarının estiği bir bölge durumuna gelmiş, Rusya'dan destek alan Ermenistan saldırılarına başlamıştır. Nitekim Ermeni güçleri 1992 yılının başından itibaren başlattıkları saldırılarla bölgedeki Türk varlığını yok etmeye çalıştılar, 26 Şubat 1992'de Hocalı ve civarını kuşatarak abluka altına aldılar. Bölgedeki Türk halkın insanlık dışı bir şekilde katledilmesi (Ünalp, 2021: 13-14), ülkede geniş çaplı gösterilere neden oldu. Bu gelişmeler karşısında bağımsızlık sonrasındaki Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Ayaz Mutallibov, 6 Mart 1992 de görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Azerbaycan'da 7 Haziran 1992'de başkanlık seçimi yapıldı, oyların yüzde 64'ünü alan Halk Cephesi'nin lideri Ebülfeyz Elçibey seçimi kazanarak iktidara geldi.

Elçibey'in devlet başkanlığı döneminde Azerbaycan'da özellikle Dağlık Karabağ meselesi dolayısıyla yaşanan sıkıntılar, Elçibey'in bölgesel manada takip ettiği dış politikalar, özellikle Rusya'nın yörüngesinden çıkmaya ve uzaklaşmaya çalışması, buna karşılık Rusya'nın Ermenistan'ı destekleyen tutumu ve ayrıca ülke içindeki muhalif güçleri desteklemesi, Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan toprak kayıpları (Şimşir, 2011: 558-559), bir süre sonra Ebülfeyz Elçibey'in iktidarının sonunu tayin eden faktörler oldu. 4 Haziran 1993 günü Gence'deki Azerbaycan Savunma Bakanlığına bağlı birliğin komutanı olan Suret Hüseyinov'un liderliğinde çıkan ayaklanma sonucunda Elçibey, Haydar Aliyev'i Bakü'ye çağırarak, kendisi 18 Haziran günü Bakü'yü terk ederek Nahçıvan'a gitti (Kelkitli, 75). Ayaz Mutallibov döneminde Azerbaycan iktidarı Rusya ile beraber olma arzusunu her fırsatta gerçekleştirmeye çalışırken, sonraki dönemde Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidarı (*Elçibey'in kurucusu olduğu parti*), Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikası uygulamış, bu kapsamda Rus ordusu ülkeden çıkarılmış, Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliği reddedilmiş, Rusya petrol görüşmelerinde devre dışı bırakılmış ve iki ülke arasında eşit koşullara dayalı ilişkiler geliştirmeye çalışılmıştır. AHC iktidarının bu politikası imparatorluğun savaşız çöküşünün ardından şoka giren Rusya devlet yetkilileri tarafından büyük tepkilerle karşılandı ve Karabağ sorunu, içteki muhalefet kullanılarak AHC iktidarı üzerinde baskı kurulmaya çalışıldı. Dolayısıyla 1993 Nisan ayında Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde tansiyon artmış ve Rusya destekli 4 Haziran 1993 darbesi ile Elçibey (AHC) iktidardan düşürülmüştür. Bunun üzerine Haydar Aliyev, Elçibey'in yetkilerini Meclis'e devretmiş olması dolayısıyla (İbadov, 2007: 46-47), 15 Haziran 1993'de Meclis Başkanı, 3 Ekim'de yapılan Devlet Başkanı seçimlerinde ise oyların yüzde %99'unu alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı seçildi (Beşikçi, 2016: 242).

Görüldüğü gibi 1993'te Azerbaycan, tam bir karışıklık içindeydi. Halkın kurtarıcı gözüyle baktığı Haydar Aliyev iktidara geldiğinde ilk iş olarak Elçibey'e karşı yürütülen isyanın lideri olan Suret Hüseyinov'u başbakanlığa tayin etmişti (Kelkitli, 75). Dağlık Karabağ sorunu ve yaşanan çatışmalar, halkın ekonomik bakımdan sıkıntı içinde olması,

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

Hüseynov'un Bakü yönetimine karşı isyan etmesi ve beraberinde ülkedeki etnik unsurların da devlete karşı harekete geçerek kendileri için birtakım taleplerde bulunması, ülkeyi büyük bir istikrarsızlığa sürüklemişti. Böyle bir ortamda iktidara gelen Haydar Aliyev, kısa sürede ülkede denetimi sağlamayı başardı ve yönetim çarkının içindeki hassasiyetleri gözeterek gerekli görevlendirmeleri yaptı, dengeli ve tutarlı bir politikanın temsilcisi oldu (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 2013: 63).

Elçibey'in iktidardan düşürülmesi üzerine yerine gelen Haydar Aliyev, uzun yıllar Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Genel Sekreteri olarak görev yapmıştı. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın en önde gelen, etkin isimlerinden birisiydi. Moskova'da SSCB Başbakan Birinci Yardımcılığı görevine ve Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine kadar yükselen Haydar Aliyev, Sovyet siyasetini ve sistemini yakından bilen, oldukça tecrübeli bir devlet adamıydı. Sahip olduğu tecrübe, kendisine başkanlığı döneminde sağduyulu kararlar almasında ve gerçekçi politikalar yürütmesinde önemli rol oynadı (Kelkitli, 75).

3. Haydar Aliyev'in İktidarının İlk Dönemi (Haziran 1993 – Şubat 1994)

Haydar Aliyev, iktidara geldiği sırada Elçibey zamanındaki Azerbaycan'ın izlediği siyasi tutumdan sıkıntı ve kızgınlık duyan Rusya'nın öfkesinin dindirilmesine yönelik bir siyasetin takipçisi olmuştu. Hiç şüphesiz Sovyetler Birliği eski bir Politbüro (*Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosu*) üyesi olan Aliyev, Azerbaycan'da yaşanan istikrarsızlığın ve Ermenistan ile süregelen çatışmanın arka planında Rusya'nın etkisinin bulunduğu farkındaydı. Elçibey'in Rusya'yı dışarıda bırakarak Türkiye'ye yakın durması ve Batı'ya yüzünü çevirmiş olmasından dolayı aşırı derecede rahatsız olan Rusya, Azerbaycan'ı iç savaşa sürükleyen Suret Hüseynov'un sırtını dayadığı güçtü. Bundan başka Rus istihbaratının Azerbaycan'ı zor duruma sokacak etnik ayrılıkçı fikirlerin harekete geçirilmesi yolunda propaganda faaliyetleri yürüttüğü de bilinmekteydi.

Rusya, Azerbaycan-Ermenistan savaşında ilk başından itibaren Ermenistan'ın yanında durmakta ve Ermenistan'a her türlü desteği sağlamaktaydı. Nitekim 26 Şubat 1992'de Hocalı'da yapılan katliamda 366. Rus Alayı'nın askerleri Ermenilerle birlikte Türklere karşı saldırıya geçmiş, yine Kelbecer'in işgalinde 128. Rus Alayı doğrudan olaya müdahil olmuştu. Ruslar, Ermenilere her türlü askeri-lojistik yardımı yapmışlardı.

Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren bütün bu yaşananlar, Bakü yönetimince durumun yeniden değerlendirilmesini, özellikle yürütülecek dış ilişkilerin, takip edilecek stratejinin yeniden ele alınmasının gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu nedenle Haydar Aliyev, ilk başlarda Rusya'ya karşı tedbirli, Rusya'yı kısırtıcı politikalarından uzak daha dengeli bir dış politika izlemenin doğru olacağını düşündü ve bu yolda Rusya ile bozulmuş ilişkileri düzeltme yoluna gitti. İlk olarak Aliyev, 25 Haziran 1993'te nihai imza aşamasına gelmiş olmakla birlikte Rusya'nın içinde olmadığı batılı şirketlerle yapılmış petrol anlaşmalarının dondurulması kararını aldı (Hüseynova, 2007: 238-239).

Bu kararın alınması karşısında ortaya çıkan tepkiler karşısında Haydar Aliyev; ülkesinin Ermenistan ile savaş halinde olduğunu, ancak güvenlik sorunları halledildikten ve ülkede iç istikrar sağlandıktan sonra yeniden görüşmelere başlanabileceğini, dolayısıyla alınan kararın geçici olduğu mesajını verdi. Böylece Haydar Aliyev, petrol anlaşmasını hemen imzalamayarak kendisine geniş bir hareket alanı yaratmış oldu. Nitekim takip ettiği petrol diplomasisi ile Azerbaycan'ın petrol rafinerilerinin üretimi ve işletilmesinin üzerinde ciddiyetle durdu, karar hakkını Batılı devletlerden alarak kendi üzerinde toplamayı başardı. Bu gelişmeden hiç kuşkusuz Rusya memnun oldu. Aliyev, Elçibey dönemindeki Rusya karşıtlığının Moskova'da yarattığı tepkiyi azaltmaya çalışırken bir başka tehlikeyi de bertaraf edecek tedbirler geliştirmek durumundaydı. Türkiye'den kendi iktidarını tehlikeye sokacak girişimlerin olabileceği ihtimalini sezinleyerek, Türkiye'nin Azerbaycan

üzerindeki etkinliğini denetim altına aldı. Bu bağlamda Türkiye ile ilişkileri asgari seviyeye indirdi (Baba-zada, 2017: 20). Nitekim Elçibey döneminde Türkiye ile imzalanan anlaşmalar askıya alındı, Azerbaycan ordusunda hizmet veren 1600 Türk askeri personelin görevlerine son verildi. Azerbaycan'a gidecek Türk vatandaşları için vize alınması koşulu getirildi (Türk Dış Politikası, 2004: 405).

Rus siyaset-bürokrasi ilişkisinin nasıl işlediğini Elçibey'den çok daha iyi bilen Aliyev, Rusya'nın Dışişleri, Savunma ve Enerji Bakanlıklarının kendi aralarındaki ilişkileri ve görüş farklılıklarını değerlendirerek mevcut durumu kendi siyasetine göre kullanmayı bildi (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 65). Bu şekilde Aliyev'in iktidarının ilk üç ayının sonuna gelindiğinde, Bakü yönetimine yönelik Rusya'nın tehditkâr tutumu frenlenmiş oldu. 21 Eylül 1993'te Azerbaycan'ın *Bağımsız Devletler Topluluğu* (BDT) (Eren, 2012: 45) üyeliğinin Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylanmasıyla Rusya ile ilişkilerdeki yumuşama kendini gösterdi. Merkezi Minsk'te (*Beyaz Rusya*) bulunan BDT'ye üye ülkelerin devlet başkanlarının 24 Eylül 1993'te Moskova'da bir araya geldiği zirvede, Azerbaycan da Bağımsız Devletler Topluluğu'na katıldı (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 64).

Aliyev'in devlet başkanı olması, iktidarının ilk yıllarında izlediği politikalara bakılarak Rusya'nın başarısı olarak değerlendirilmiş olsa da bunun tam bir başarı olmadığı kısa sürede anlaşıldı. İktidarının ilk yıllarında Türkiye ile mesafeli, Rusya'ya yakın ve İran'la da Elçibey dönemindeki gerginlikten kaçınma politikası izleyen Haydar Aliyev, ülke içindeki durumu sağlamlaştırdıktan sonra dış politika çizgisinde farklı bir tutum sergiledi. Aliyev'in farklı bir dış politikaya yönelmesinde Türkiye'nin girişimleri etkili olduğu gibi, Aliyev'in Rusya'dan beklediğini bulamaması asıl önemli bir etken oldu (Cefersoy-Aslanlı, 2012: 98).

4. Haydar Aliyev'in Başkanlığının İkinci Dönemi (Şubat 1994 - 1998)

Azerbaycan'ın BDT üyeliğini onaylayan Haydar Aliyev, iktidarının ilk döneminde BDT'ye dâhil olarak Rusya'ya yakın duracak girişimlerde bulunmuş olsa da, Rus askeri birliklerinin yeniden Azerbaycan topraklarında yerleştirilmelerine büyük bir kararlılıkla karşı çıktı. Rusya ile ilişkilerin bozulduğu bu dönemde Aliyev, bir taraftan ABD ve diğer Avrupa devletleriyle Azerbaycan arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başladı, diğer taraftan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme çabası içine girdi. Nitekim Aliyev, 17 Eylül 1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Bakü'ye yaptığı ziyaret sırasında Azerbaycan'ın petrolünü Batı'ya taşımak için Türkiye'den geçen boru hattını kullanacaklarını ve ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan ordusuna eğitim vermeye devam edeceğini açıkladı (Türk Dış Politikası, 100-101).

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerdeki asıl önemli değişim, Aliyev'in 8-10 Şubat 1994'te resmi ziyaret maksadıyla Ankara'ya gelmesi ile oldu. Bu ziyaret Aliyev yönetiminin yavaş yavaş Rusya'dan uzaklaştığının, Rusya'ya yönelik yürüttüğü politikasından vazgeçtiğinin işaretiydi. Türkiye ile yakınlaşma isteğinin bir neticesi olan bu ziyaret sırasında iki ülkenin Cumhurbaşkanı olarak Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, bir *"Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"* imzaladılar. Ayrıca taraflar arasında ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören anlaşmalar imzalandı. Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi konusunda Azerbaycan Halk Cephesi döneminde varılan anlaşmanın yürürlükte olduğu onaylandı.

Aliyev, *"Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma"*nın imza töreninde yaptığı konuşmada, iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını belirterek, *"Türkiye ile dostluk ve*

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

kardeşlik ebedidir. Buna sadık olacağız, ilişkileri geliştireceğiz. Hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir." dedi (Atmaca, 2003: 67).

İki ülke arasında bir günde 17 adet anlaşma imzalanmış olması, Türkiye ve Azerbaycan'ın karşılıklı ilişkilerine verdikleri olağanüstü değerin bir göstergesiydi. Haydar Aliyev'in bu ziyaretiyle ve yapılan anlaşmalarla iki ülke arasındaki yeni ilişkilerin hukuki alt yapısı oluşturuldu ve yeni dönemde ilişkilerin çok yönlü olarak hızla geliştirileceği mesajı verildi (Şimşir, 675).

Azerbaycan Milli Günü dolayısıyla, Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği tarafından 27 Mayıs 1994 Cuma günü verilen resepsiyona katılım, iki devlet arasındaki ilişkilerin ne kadar sıcak olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Azerbaycan Milli Günü 28 Mayıs olmakla birlikte o yıl 28 Mayıs hafta sonuna rastladığı için resepsiyon bir gün önceye alınmıştı. Haydar Aliyev'in iktidara gelişinden sonra Ankara'da ilk defa Azerbaycan Milli Günü kutlanmaktaydı. Azerbaycan Ankara Büyükelçisi Mehmet Aliyev Nevruzoglu ve eşinin verdiği resepsiyona; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel dâhil devletin üst düzey görevlileri, bakanlar, asker, sivil çok sayıda bürokrat katıldı. Türk medyası da Azerbaycan'ın milli gün davetine geniş yer verdi. Böylece Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin pek sıcak olduğu mesajı verildi. Türkiye'nin kardeş Azerbaycan ile ilişkilerine değer verdiği ve Haydar Aliyev rejimini desteklemekte olduğu gösterildi (Şimşir, 683). Haydar Aliyev'in bu ziyareti sırasında "*Tek Millet, İki Devlet*" sözü (Zelvi, 2017) ile Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin karşılıklı stratejik ortaklık anlayışına dayandığına vurgu olduğu gibi her zaman hatırlanacak olan kadim dostluğu da ifade etmekteydi.

5. Petrol Anlaşması-Asrın Anlaşması (20 Eylül 1994)

Haydar Aliyev'in iktidarının bu döneminde Bakü'nün Moskova yönetiminin yörüngesinden uzaklaştığı görüldü. Bunun en bariz gelişmesi "*Asrın Anlaşması*"nın imzalanmasıydı. Bölgedeki dengeleri Rusya aleyhine değiştiren, "*Asrın Anlaşması*" (*Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Yer Alan Azerbaycan, Çırag ve Güneşli Yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma*), 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalandı (Cabbarlı-Abdullayeva, 2009: 83). Bir enerji anlaşması olan Asrın Anlaşması, dünyanın 6 ülkesinden (*ABD, İngiltere, Norveç, Türkiye, Rusya ve Suudi Arabistan*) 10 uluslararası petrol şirketi temsilcileri (*BP, Amoco, Lukoil, Pennzoil, Unocal, Statoil, MC Dermott, Ramco, TPAO, Delta-Hess*) tarafından imzalandı. Azerbaycan hükümetini ise SOCAR (*Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Neft Şirketi/State Oil Company of Azerbaijan Republic*) temsil etti. Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 2 Aralık 1994'de onaylanan anlaşma, 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girdi (Aras, 2006: 43).

Bu antlaşmadan Rusya'ya da pay verildiği için Rusya'nın mevcut baskıları ortadan kaldırılmaya çalışıldı. İran ise başta ABD'nin ve diğer batılı devletlerin karşı çıkmaları dolayısıyla bu antlaşmada yer alamadı. Bununla birlikte Aliyev, İran'a diğer antlaşmalardan pay sunarak İran ile ilişkileri düzeltmeyi başardı. 11 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmış olması da Aliyev'i hem içeride ve hem de dışarıya karşı güçlü kılmıştı (Cabbarlı-Abdullayeva, 83).

"Asrın Anlaşması"nın hemen ardından Azerbaycan'da arka arkaya dramatik olaylar yaşandı. Ekim 1994'de Aliyev hükümetinde Başbakan olan Suret Hüseyinov'a bağlı güçler, 4 Haziran 1993'te Gence'de Elçibey döneminde olduğu gibi benzer bir ayaklanma başlatarak Aliyev'i iktidardan indirmek istedi. Gence'de başlayan isyan, halkın Haydar Aliyev'in etrafında kenetlenmesiyle etkisiz kılındı. Haydar Aliyev, 4 Ekim 1994 günü yaşanan gelişmeler üzerine halkı Başkanlık Sarayı çevresinde toplayıp isyancılara karşı direnmeye çağırılmış, Azerbaycan radyo ve televizyonundan yaptığı açıklamada; "*Devletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, isyancı güçlere karşı birlikte*

karşı koymayı ve kanının son damlasına kadar Azerbaycan'ın bağımsızlığını koruyacağını" söylemiştir. (Cumhuriyet, 5 Ekim 1994). "*Asrın Antlaşması*"nın imzalanmasının hemen ardından Azerbaycan'da ortaya çıkan darbe girişimlerinin en önemli nedeni, hiç şüphesiz Azerbaycan'ın petrol kaynakları konusunda Batılı ülkeler ile Rusya arasında yaşanan siddetli rekabetti.

Haydar Aliyev'e yönelik bir başka darbe girişimi de 1995 Mart ayında yaşandı. Azerbaycan Özel Polis Birliğinin (OMON) Komutanı ve İçişleri eski Bakan Yardımcısı Ruşen Cevadov'un liderliğindeki isyancılar, 13 Mart 1995 günü ayaklanarak hükümeti devirmek istediler. Bu isyan, hükümet güçlerinin başkent Bakü'de OMON karargâhına karşı 17 Mart günü sabaha karşı düzenledikleri askeri bir operasyonla tamamen bastırıldı, yaşanan çatışmalar neticesinde Ruşen Cevadov hayatını kaybetti ve akabinde isyancılar teslim oldular. Aliyev'in politik ustalığı ve halkın desteğiyle bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Aliyev'e karşı yapılmak istenen bu darbe girişimi sırasında resmi bir ziyaret dolayısıyla Pakistan'da bulunan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, darbe hazırlığı haberini öğrenir öğrenmez hemen Pakistan'dan telefonla Aliyev'i aramış, durumdan kendisini haberdar etmiş, dolayısıyla Aliyev'in gerekli tedbirleri almasını sağlamıştı. Demirel isyan günleri boyunca Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e desteğini hiç eksik etmemiştir. Bu son isyanı da bastırarak Azerbaycan'da duruma hakim olan Aliyev, 27 Mart günü Hürriyet gazetesinin sorularını yanıtlarak, Hazar Petrolleri Konsorsiyumunda Türkiye'nin payının artırılacağını ve petrol boru hattının Türkiye'den geçeceğini, petrol konusunda Türkiye'ye verdiği sözü tutacağını açıkladı. Bu söyleşiden iki hafta sonra 12 Nisan 1995'te Başbakan Tansu Çiller Azerbaycan'a bir günlük çalışma ziyareti yaparak petrol anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmada Türkiye'nin payının (*Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı*) yüzde 5 artırılarak 1.75'ten 6.75'e çıkarılması öngörüldü (Şimşir, 712-721).

1997 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ sorunu yeniden alevlenmiştir. Ermeniler tarafından ateşkes kararları ihlal edilmeye başlanmış, bu duruma Türkiye etkin bir şekilde müdahale etmiştir. 5-9 Mayıs 1997'de Ankara'ya gelen Aliyev, Türk yetkililere çekilen sıkıntıları aktardığı gibi Türkiye'den Azerbaycan'a daha fazla ekonomik destek sağlanmasını istemiştir. Bu ziyareti sırasında Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Devlet Nişanı ile taltif edilmiştir (Cumhuriyet Arşivi, 1997: K: 876, G: 958, S: 1). Aliyev bu süreçte Elçibey döneminde arkasından gidilen '*Tek Azerbaycan*' siyaset fikrini terk ederek bu fikirden rahatsızlık duyan İran ile münasebetlerini geliştirmeye çaba göstermiştir. Çünkü Kuzey İran'da yaşayan 20 milyon Azerbaycan Türkünün varlığı ve geleceği, İran ile ilişkilerin seyrini belirleyen ana unsur olmaya devam etmekteydi (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, s. 66-67).

İran ile durum bu merkezdeyken, ABD Başkanı Bill Clinton yönetimi Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'nin hayata geçirilmesiyle yakından ilgilenmekte ve büyük çaba sarf etmekteydi. ABD dış politikası nezdinde Azerbaycan'ın önem kazanması, doğal olarak Azerbaycan'ın da ABD'ye yaklaşmasını arttırmıştır. Sonuçta Hazar ve Türkistan petrollerinin Batı ülkelerine Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile ulaştırılmasına ilişkin Ankara Deklarasyonu, 29 Ekim 1998 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan devlet başkanları tarafından imzalanmıştır. Bu zirvede ABD Enerji Bakanı Bill Richardson da gözlemci sıfatıyla bulunmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye ve ABD ile olan ilişkilerini yakınlaştırmasında; Rusya'nın Kafkaslarda her zaman Ermenistan'ı koruyan, destekleyen bir tutum sergilemesinin, Dağlık Karabağ meselesinde Ermenilerin yanında durmasının etkisi büyüktü. Bununla birlikte Rusya değişen dengelere, yeni gelişmelere kayıtsız kalmamış, bölgede etkisini arttırmak düşüncesiyle Azerbaycan ile yakınlaşma politikası yürütme içerisine girmiştir (Selçuk, 2004: 44).

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arazilerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile petrolün nakledilmesine dair üç ülke tarafından imzalanan hukuki belgelerin onaylanması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu ise 26 Mayıs 2000 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın fermanı ile yürürlüğe girmiştir (Zengin-Esedov, 2009, 102).

6. Aliyev-Demirel Dostluğunun İki Ülke İlişkilerine Yansıması

1998 yılından itibaren Türkiye-Azerbaycan arasında üst düzey ziyaretler artmıştı (Cumhuriyet Arşivi, 01.09. 1998: K: 951,G: 228,S: 9). Yapılan görüşmelerde ana gündem maddesi, Ermenistan'ın işgali altındaki Karabağ meselesiydi. Azerbaycan ve Gürcistan'ın, Rusya'nın bölgedeki yayılmacı girişimleri karşısında Türkiye ile sağlam bir ittifak yapmak istedikleri anlaşılmaktaydı. Türkiye bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'ın yanında olduğunu sürekli dile getirdiği gibi gerekli siyasi ve diplomatik desteği göstermekten kaçınmadı. Nitekim Ocak 2000'de Çeçenistan sorunu nedeniyle Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskısını azaltmak için iki lider Ankara'da bir araya geldi ve ardından Cumhurbaşkanı Demirel Gürcistan'a resmi ziyarette bulunarak Kafkaslarda bölgesel işbirliğini sağlayacak politik çözümler üretmeye çalıştı. Demirel'in bu aktif ve yapıcı siyaseti sayesinde Kafkaslarda Azerbaycan ve Gürcistan'ın geleceğinin Rusya'nın insafına bırakılmadığı görülmekteydi (Bakacak, 2019: 91-92).

2001 yılı Mart ayında Ankara'ya resmi ziyarette bulunan Haydar Aliyev, 13 Mart günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, *"Mustafa Kemal Atatürk'ün yarattığı Türkiye, bir Türkiye Cumhuriyeti için değil, bütün Türk dünyası içindir, Azerbaycan içindir"* sözleriyle Türkiye'nin sadece Azerbaycan için değil, Türk Dünyası için önemli olduğuna dikkat çekti. Türkiye'nin yardımına, özellikle siyasi nazardan, stratejik nazardan, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının çözümlenmesi açısından ihtiyaç duyduklarını, bir numaralı müttefiklerinin, bir numaralı dostlarının Türkiye olduğunu belirtti. Aliyev bu uzun konuşmasında sözleriyle Türkiye'nin izlediği siyasetin bölge üzerindeki önemine ve etkisine dikkat çekti (TBMM Tutanak Dergisi, 13.3.2001, 480-488).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkileri genel olarak değerlendirilecek olursa; iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, sürekli ve düzenli bir hale gelmiş, bir güven iklimi yaratılmıştır. Aliyev Ankara'ya 3 resmi, 2 gayri resmi, 15 çalışma gezisi gerçekleştirirken, Türkiye'den Bakü'ye Cumhurbaşkanlığı seviyesinde 4 resmi ziyaret gerçekleşmiştir. Aliyev'in Türkiye'yi sık sık ziyaret etmesinde ve ilişkilerin yakınlaşmasında; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı iken Demirel ile kurduğu kişisel dostluğunun da etkisinin olduğu açıktır. İki devlet başkanı gerek ikili toplantılarla sık sık bir araya gelmişler ve gerekse bölgesel ya da uluslararası toplantılarda bir araya gelip görüşmelerde bulunmuşlardır. İki liderin dostane ilişkileri hiç şüphesiz Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine olumlu yansımıştır (Kelkitli, 76-77; Heydar Aliyev Heritage International Online Library, 2015).

7. Haydar Aliyev'in Vefatı

Haydar Aliyev, 2003 yılı Mayıs ayında artan sağlık sorunları nedeniyle tedavi olmak için Türkiye'ye geldi. Ankara'da Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) Hastanesinde tedavisine başlandı. Hastalığının kötüye gitmesi sebebiyle Azerbaycan'daki gelecek seçimlere katılmayı kabul etmeyen Haydar Aliyev, 4 Temmuz 2003'te Türkiye'den gönderdiği bir kararname ile oğlu İlham Aliyev'in başkanlık görevine getirilmesini istedi. Haydar Aliyev'in önerisiyle Azerbaycan Meclisi, İlham Aliyev'i Azerbaycan'ın yeni başkanı olarak atamıştır. Haydar Aliyev'in tedavisine ise 2003 Ağustos ayından itibaren ABD'de Cleveland Hastanesi'nde devam edilmiştir. Azerbaycan'da 15 Ekim 2003 tarihinde

yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini oğlu İlham Aliyev kazanmış ve Azerbaycan'ın yeni Devlet Başkanı olmuştur. 10 Mayıs 1923 tarihinde Nahçıvan'da dünyaya gelmiş olan Haydar Aliyev, bu tarihten tam iki ay sonra 12 Aralık 2003'te tedavi gördüğü hastanede vefat etmiştir (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 69). Böylece Azerbaycan önemli bir devlet adamını, kudretli bir şahsiyetini kaybetmiştir.

8. Sonuç

Haydar Aliyev, Sovyetler Birliği'nin yönetici kademelerinde görev almış deneyimli bir politikacı idi. Kendinden önceki devlet başkanlarından ayrılan yapısı, ülke menfaatlerine gerçekçi yaklaşımı, sağlam öngörüsü, cesareti ve vizyonu ile Azerbaycan'da çetin koşullarda geçen yeniden doğuş sürecini adeta bir kurtuluş savaşı vererek başarıyla yürütmüş, çok darbe girişimleri görmüş ve ama bunların hepsinin üstesinden gelerek Azerbaycan'a istikrar getirmiştir. Gerek Rusya'dan gelen ağır baskılara, gerek Ermeni saldırı ve işgallerine ve gerekse bunların birer uzantısı olan içerideki muhalif gruplara verdiği mücadele sonucunda Azerbaycan halkı, özünü koruyacak güçte olduğunu tüm dünyaya göstermiş, bunun da mimarı Haydar Aliyev olmuştur. Azerbaycan'ın kurtuluş ve kuruluş sürecinde nasıl ki Mehmet Emin Resulzade ve Ebülfeyz Elçibey gibi pek çok yurtsever Azerbaycan'ın bağımsızlığı için hayatlarını vermişler ise Haydar Aliyev de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ebedi kılmıştır.

Onun döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri gelişme kaydetmiş, Türkiye ile ortak çıkarlar ve bölgesel barışın sağlanması paydasında bir araya gelmesi gerektiğini hep vurgulamış, gerçekçi hedefler ve buna bağlı politikaların savunuculuğunu yapmıştır. Değişen dünya dengeleri içinde Türk Dünyası ile ilişkilerin gelişmesi için aktif bir siyaset izleyen, adeta Türk Dünyası davasını omuzlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile maceradan uzak ama istikrarı gözetken siyasi tutumları, onları bir araya getiren en önemli faktör olmuştur. Duygusalıktan ziyade güvenilir ve kalıcı bir dostluk temelinde her ikisi de ülkelerinin devlet başkanları olarak yurtseverlikten ödün vermemişler, kendi görev dönemlerinde bölgesel politikalarda sağlam stratejilerin temsilcileri olmuşlardır. Bu kadim dostluk en betimleyici bir ifade olarak "*Tek Millet, İki Devlet*" parolasında hayat bulmuştur.

"*Tek Millet, İki Devlet*" sözünün sahibi Aliyev, yaşadığı sürece Türkiye ile dostluk, kardeşlik ve işbirliği ilişkilerini sürdürerek geliştirmiş, Türkiye'nin en büyük dostu, Azerbaycan halkının kalbinde ebedi milli lider olarak seçkin yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- ATLI, C. (2013) "İğdır Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı Açılışı ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6/22), ss. 7-17.
- ATMACA, T. (2003) Küreselleşme Çağında Türkiye Azerbaycan, USAM Yayınları, Ankara.
- BABAYEVA, V. (2013) Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BABA-ZADA, A. (2017) Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- BAKACAK, Y. S. (2019) Süleyman Demirel Döneminde (1991-2000) Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Siyasi İlişkileri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

- Beşikçi, S. Ö. (2016) Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, (16/2), ss. 237-252.
- CABBARLI, H- ABDULLAYEVA, V. (2009) Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009), 21. Yüzyıl Dergisi, Ankara, ss. 77-92.
- CEFERSOY, N-ASLANLI, A. (2012) Azerbaycan-Türkiye Askeri İlişkileri, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Cumhuriyet Gazetesi. (5 Ekim 1994) Azerbaycan'da İç Savaş.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
- Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi. (Temmuz 1994), Ankara.
- EREN, K. (2012) Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, (1/1) ss. 43-73.
- GÖL, H. (2016) Geçmişten Günümüze Azerbaycan, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5/1), Bitlis.
- HÜSEYNOVA, F. (2007) Müstegillik Dövründe Azerbaycan-Türkiye Elagelerinin Kulturoloji Aspektleri, Nurlan Yayınları, Bakü.
- İBADOV, A. (2007) Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. (2013) Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Yayınları, ed. Çağrı Erhan, Ankara.
- KELKİTLİ, F. A. (2017) Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İşbirliği Çabaları, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (53), ss. 71-98.
- SALMANOV, E. (2019) Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev (1993-2003), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- SELÇUK, H. (2004) Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo Ekonomik Yapısı, TASAM Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞİR, B. (2011) Azerbaycan, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Türk Dış Politikası Cilt II 1980-2001. (2004) İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi 68. Birleşim. (13.3.2001), ss. 480-488.
- TİMOR, A. N. (2000) Hazar Deniz Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları, Coğrafya Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, (8), İstanbul, ss. 213-236.
- ÜNAL, L. (2019) Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, (26), ss. 555-576.
- ÜNALP, F. R. (2017), Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesine Kadar Olan Süreçte Kafkas İslam Ordusu'nun Gence ve Bakü Harekâtı, VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Cilt I, ATAM Yayınları, Ankara.
- ÜNALP, F. R. (2021) Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşından Hocalı Soykırımına), Erzurum Atatürk Üniversitesi Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (1/1), ss. 1-17.
- ZELVİ, İ. (2017) Tek Millet, İki Devlet' Projesinin Fikir Babası: Haydar Aliyev, Avrasya İncelemeleri Merkezi Bülteni, <https://avim.org.tr/tr/Bulden/TEK-MILLET-IKI-DEVLET-PROJESININ-FIKIR-BABASI-HAYDAR-ALIYEV> (Erişim tarihi 14.04.2023)
- ZENGİN, E- ESEDOV, A. (2009) Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5/9), ss. 97-108.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 29 Ekim 1998`de Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel`e Boncuklardan İşlenmiş Atatürk Tablosunu Hediye Ederken.